

شورای عالی حوزه علمیّه قم
مرکز مدیریت حوزه های علمیّه خاوران

مدرسه علمیّه نورالهدی

استان البرز

سطح ۲

رابطه علم و دین

پژوهشگر

فاطمه صادقی گرمارودی

پاییز ۱۳۹۶

چکیده

دین مجموعه ای از آموزه هایی است که از منبع وحی الهی جهت هدایت انسان ها به پیامبران نازل شده است و علم به معنای آگاهی و دانستن که در مقابل جهل است و علم مسیر حرکت انسان را بر مبنای تجربیات بیان می کند نحوه رابطه و تعامل این دو موضوعی است که از مسائل مهم در عرصه دین پژوهی به شمار می رود. این بحث به دلیل اهمیتش اندیشمندان بسیاری را با گرایش های متفاوت به خود مشغول ساخته است. عده ای با ابراز خصمانه میان علم و دین کوشیدند تا آن دو را ناسازگار جلوه دهند. در مقابل برخی از فیلسوفان و متکلمان و بیش از همه کسانی که هم مهر دین بر دل داشتند و هم اهتمام جدی به علم سعی کردند تا ناسازگاری و انطباق یافته علمی را با تعالیم وحی به اثبات برسانند. ازسویی دیگر کسانی مانند کانت و طرفداران نظریه تحلیل زبانی ، ساز جدایی مطلق علم و دانش را نواختند . بدون شک جهان معاصر به دلیل سرخوردگی از مادیات و انحرافات جدیدی که هویت او را در مخاطره قرار می دهد گرایش جدیدی به دین و معنویت پیدا کرده است . اگر شبهات جدید درست مورد تحقیق و پژوهش قرار گیرد و فقر تئوریک ما در زمینه ی مفاهیم برطرف شود و گونه های تعارض علم و دین درست تشریح گردد، دیگر مانعی برای زانو زدن در محضر تعالیم حیات بخش اسلام نخواهد بود. اهمیت پرداختن به این موضوع برای نسل جوان موجب تقویت باورهای دینی شده و داشتن باور درست از دین وسازگاری آن با علم روز آن ها را از گزند دشمنان در امان خواهد داشت و روشی که برای جمع آوری اطلاعات این تحقیق استفاده شده روش های کتابخانه ای بوده است.

بررسی تاریخی نسبت میان «عقل و دین» و تعامل بین داده های دینی و یافته های بشری و تبیین حوزه هر یک از این دو مقوله ، از دیر زمان توجه فیلسوفان و متألهان ادیان مختلف را به خود جلب کرده است .این مسأله از مسایل مهم در عرصه دین پژوهی به شمار می آید، به گونه ای که پهنه تاریخ ادیان را می توان صحنه گفت وگوها و مباحثات مستمر عقل و دین قلمداد کرد که سابقه چهره جدید آن تحت عنوان «علم و دین» به اواسط قرون وسطی می رسد .

سؤال اصلی در عصر پیدایش علم جدید این است که به هنگام وقوع ناسازگاری میان علم و آنچه محصول وحی الهی است، چه باید کرد؟ این بحث به دلیل اهمیتش، اندیشمندان بسیاری را با گرایش های متفاوت به خود مشغول ساخت. عده ای با ابراز رابطه خصمانه میان علم و دین کوشیدند تا آن دو را ناسازگار جلوه دهند، تا جایی که «برتراند راسل» این ناسازگاری را در گوهر علم و ذات دین دانست. در مقابل ، برخی از فیلسوفان و متکلمان و بیش از همه ، کسانی که هم مهر دین بر دل داشتند و هم اهتمام جدی به علم ، سعی کردند تا سازگاری و انطباق یافته های علمی را با تعالیم وحی به اثبات رسانند. از سوی دیگر، کسانی مانند «کانت» و «اگزیستانسیالیست ها» و طرفداران نظریه تحلیل زبانی ، ساز جدایی مطلق علم و دین را نواختند .

واژگان کلیدی : علم ، دین ، مسیحیت .

حس کنجکاوی که خداوند متعال در نهاد بشر به ودیعه گذارده او را به تحقیق و بررسی در مسائل پیرامون خود واداشته و زمینه اولیه نضج علوم و معارف مختلف را پدید آورده است. بشر اندیشمند در صدد کشف قوانین طبیعت و شناختن اسرار جهان در آمده و در این راه لحظه ای آرام نگرفته است او در کاوش در پدیده های عالم و جستجوی حقایق نهفته در آنان رشته هایی را در میان علوم به وجود آورده که هر کدام عهده دار بحث و بررسی از جنبه های گوناگون عالم طبیعی و مجردات بوده و به نام خاصی خوانده می شود مثلاً علوم فیزیکی خبر از چگونگی پدیده های مادی داده و علوم زیستی سخن از یافته های اولیه جانداران می گوید .. از طرف دیگر پرستش و نیایش مسئله ای است که فکر و روان او را به خود مشغول داشته است چنان که در زندگی عملی خویش سعی خود را بر آن داشته که برای دست یافتن به امکانات بیشتر و شرایط مطلوب تر در کنار علم از دین نیز بهره بگیرد چرا که دین با اتکا به وحی و در اتصال به عالم غیبی به بیان نظام کلی عالم و شرح نظام مندی آن پرداخته و ناظم این عالم بیکران را به یاد انسان می آورد . پس انسان متدین را شایسته است که در کنار کاوش های علمی و تعمدات فلسفی خویش از نگاه دین و مقوله علم آگاه بوده و نگرش بزرگان دینی را به مسائل از نظر دور ندارد . سیری در رابطه تاریخ علم و دین نشان می دهد که رابطه و تعامل این دو همواره مسالمت آمیز نبوده و نیز گاهی مواردی رخ داده که این دو در مقابل یکدیگر قرار گرفته اند . بشر از یک سو می خواهد وام دار معرفت بشری و کند و کاو علم خود باشد و از سویی دیگر می خواهد تعهد و دین خود را به این اداء نماید . و از این جهت اندیشه انسان پیوسته مرکز تلاقی علم و دین بوده است . این مسئله از موضوعات جدید کلامی بوده و تحت عنوان رابطه علم و دین خبر از چگونگی ترابط میان آن دو داده است .

چیستی دین

تعریف لغوی دین

۱- انقیاد و تسلیم ، ۲- اطاعت و بندگی ، ۳- شریعت و قانون ، ۴- اعتقادات^۱

واژه دین در قرآن کریم به معنای : ۱- توحید و یگانگی ۲- اطاعت و بندگی ۳- شریعت و قانون^۲

۴- جزا و پاداش.....^۳

معنای انقیاد و تسلیم به بیان حقیقت دینداری و معانی شریعت و قانون به مفهوم حقیقت دین

اشاره دارند که تبعا به معنای اصطلاحی نزدیک ترند.^۴

تعریف اصطلاحی دین

برای دین تقسیم بندی های متعددی صورت گرفته است بعضی تعاریف دین را به عام و خاص و

اخص، بعضی دیگر به تعارف الهی و الحادی ، فرابشری ، توحیدی و غیر توحیدی و تقسیم نمودند.^۵ و

^۱-ابن منظور ، لسان العرب ، محقق محمد عبدالوهاب ، بیروت ، لبنان ، دارالحیا التراث العربی ، ج ۴ ، ص ۴۶۰؛ علامه المصطفوی ، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم ، تهران ، مرکز نشر آثار علامه المصطفوی ، ۱۳۸۹ ، ج ۳ ، ص ۳۰۹؛ سید علی

اکبر قریشی قاموس قران ، تهران ، دارالکتب الاسلامیه ، ج ۱ ، ص ۳۸۰

^۲-سوره زمر ، آیه ۱۱

^۳-سوره کافرون ، آیه ۶

^۴-سوره فاتحه ، آیه ۴

^۵-عبدالحسین ، خسرو پناه ، کلام جدید با رویکرد اسلامی ، قم ، دفتر نشر معارف ، ج ۱ ، ۱۳۸۹ ، ص ۵۵

^۶- تعریف متکلمان غربی از دین بدین گونه است رک : ویلیام جمیز ، دین و روان ، ترجمه مهدی قاینی ، قم ، دارالفکر ، بی تا ، صص ۴-۱۱ ؛ ملکم همیتلون ، جامعه شناسی دین ، ترجمه محسن ثلاثی ، تهران ، موسسه انتشاراتی تبیان ، ۱۳۷۷ ، ص ۲۲

ارزش نظری و واقع‌نمایانه داشته باشد نه صرفاً عملی و فنی، و بالاخره ناتوانی در گزارش از جهان پس از مرگ.

پس از مشخص شدن تعامل و همکاری علم و دین و محدودیت های علم توجه به چند نکته نیز ضروری است:

۱/ تجربه و علم تنها می‌تواند در مسیری که در دسترس مشاهده و آزمون اوست اظهار نظر کند. اما در مورد دیگر مسائل به ویژه مسیر غیرتجربی که اساساً از دسترس حس و تجربه دور است سخنی ندارد.

۲/ زبان تحقیقات علمی تنها زبان اثبات است و تنها می‌تواند مدعای خود را اثبات کند. اما هیچگاه ادعای انحصاری در این زمینه ندارد. مثلاً علم یک آسمان را کشف نموده اما شش آسمان دیگر را انکار نکرده عدم توجه به این نکته که دانش تجربی لسان حصر ندارد؛ گاهی موهم تعارض در برخی یافته های علمی با متون دینی است. اگر عقل حسی و تجربی در سایه مشاهدات و تجارب عملی به کشف رابطه‌ای خاص میان دو چیز دست یافت و اطمینان عقلایی پیدا کرد که برای پدیدآمدن پدیده «الف» مثلاً فلان مراحل خاص طی می‌شود، نمی‌تواند بگوید که راه دیگری برای پدیدآمدن «الف» وجود ندارد و تنها طریق انحصاری پیدایش آن همان طریقی است که تجربه نشان داده است. به عنوان نمونه گرچه تجربه می‌تواند همه مراحل پیدایش فرد انسانی را از طریق توالد از پدر و مادر تبیین کند اما نمی‌تواند خلقت عیسی را بدون پدر ناممکن دانسته و یا خلقت آدم را بدون دخالت والدین انکار کند یا راه را بر سایر کرامات و معجزات ببندد..

۳/ همچنین مقصود از علم، فرضیه های اثبات نشده ای که دانشمندی آن را ساخته و پرداخته نیست.

فرضیه های علمی تا وقتی که به حد قطع یا اطمینان عقلایی نرسیده حکایت قابل اعتمادی از واقع ندارند.^{۳۱}

۴/ عقل همواره از بین دلیل یقینی و دلیل غیریقینی، دلیل یقینی را مقدم می کند. از این رو اگر میان یک یافته

علمی که با استقراء تجربی حاصل شده و دلیل نقلی که جهت دلالت و صدور آن قطعی و یقینی باشد

تعارضی رخ دهد با توجه به غیریقینی بودن استقراء، دلیل نقلی مقدم می گردد. زیرا روش علم تجربی تنها

این خود^{۳۲}. مفید ظن و اطمینان است و دستاوردهای آن نمی تواند با یقینیات و ضروریات دین معارضه کند

حاکمی از بکار نگرفتن روش کامل و صحیحی برای فهم طبیعت در اینمورد خاص و مغفول ماندن بسیاری

عوامل مادی یا غیرمادی است، چرا که در صورت صحت به کارگیری روش تجربی نباید تعارضی با روش

نقلی موجود باشد.

نتیجه گیری

بحث از رابطه علم و دین سابقه ای طولانی در غرب دارد. جهان غرب با گذر از دوران عدم تنش میان علم

- علوم طبیعی - و دین در قرون وسطا، بین قرن های هفدهم تا نوزدهم گرفتار تعارض میان دستاوردهای

مسیحیت [شد. این گرفتاری، در قرون هجدهم و نوزدهم، خود را در قالب [نوین علوم طبیعی و دین

تعارض عقل و دین جلوه گر ساخت و همواره در غرب تلاش هایی برای حل این گونه تعارض ها صورت

گرفته است.

^{۳۱} جوادی آملی، عبداللّٰه منزلت عقل در هندسه معرفت دینی، صص ۱۲۰ و ۱۲۱.

^{۳۲} حسین زاده، محمد، مبانی معرفت دینی، قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۰، ص ۲۸۲

به دلیل تفاوت بسترهای چالش‌زا در جهان اسلام و غرب، مجالی برای مطرح شدن چنین بحث جنجالی در اسلام وجود نداشته است، ولی کم‌کم این بحث - به ویژه بحث رابطه عقل و دین در نهضت ترجمه - جای خود را میان متفکران مسلمان نیز باز کرد

فهرست منابع

- ۱- قرآن کریم، ترجمه ابوالفضل بهرام پور، تهران، نشر آوای قرآن، ۱۳۸۷.
- ۲- ابن منظور، لسان العرب، محقق محمد عبدالوهاب، بیروت، لبنان، دارالحیا التراث العربی ۳-
علامه المصطفوی، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، مرکز نشر آثار علامه المصطفوی،
۱۳۸۹،
- ۴- ایوانزیویی، هالوی، روشنفکران و شکست در پیامبری، ترجمه حسین کجوییان، تهران، نشر
تبیان، ۱۳۷۸.
- ۵- باربور، ایان، علم و دین، ترجمه بهاء الدین خرمشاهی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۲.
- ۶- پترسون، مایکل و دیگران، عقل و اعتقاد دینی، ترجمه احمد نراقی، تهران طرح نو، ۱۳۶۷.
- ۷- پترز، تد، علم و الهیات، تهران، گام نو، ۱۳۷۹.

- ۸- جیمز ، ویلیام ، دین و روان ، ترجمه مهدی قائنی ، قم ، دارالفکر ، بی تا
- ۹- حسین زاده ، محمد ، معرفت شناسی ، قم ، موسسه آموزش و پژوهش امام خمینی ، ۱۳۸۱.
- ۱۰- خاکی قراملکی ، محمد رضا ، تحلیل هویت علم دینی و علم مدرن ، قم ، کتاب فردا ، ۱۳۸۹.
- ۱۱- خسرو پناه ، عبدالحسین ، کلام جدید با رویکرد اسلامی ، قم ، کتاب فردا ، ۱۳۸۹.
- ۱۲- رولستون ، هولمز ، رابطه علم و دین ، ترجمه بتول نجفی ، قم ، نشر طه ، ۱۳۷۸.
- ۱۳- سروش ، عبدالکریم ، علم و ایمان ، تهران ، نشر مطهری ، بی تا .
- ۱۴- قریشی ، علی اکبر ، قاموس قرآن ، تهران ، انتشارات جاجرمی ، ۱۳۷۸.
۱۵. فرامرز قراملکی، احد (۱۳۷۳)، *موضع علم و دین در خلقت انسان*، تهران، مؤسسه فرهنگی آرایه
۱۶. *مجموعه مقالات علم دینی؛ دیدگاه ها و ملاحظات*، چ دوم، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه سروش، عبدالکریم (۱۳۸۶)، «اسلام و علوم اجتماعی؛ نقدی بر دینی کردن علم».
۱۷. *علم و دین*، ترجمه بهاءالدین خرمشاهی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی (باربور، ایان ۱۳۶۲)
۱۸. جوادی آملی، عبدالله، *منزلت عقل در هندسه معرفت دینی*، قم، اسراء ، ۱۳۸۶.
۱۹. مطهری، مرتضی، *مجموعه آثار*، مقدمه ای بر جهان بینی اسلامی.
۲۰. حسین زاده، محمد، *مبانی معرفت دینی*، قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

